

Під сигнатурою Шевченка

(проблема шкільного вивчення Кобзареві поезії в посібнику

Григорія Клочека «Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація»)

Ольга Куцевол,

*доктор педагогічних наук, професор
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського*

У статті розглянуто структурно-змістове наповнення посібника для вчителя Григорія Клочека «Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація», з'ясовано концептуальні засади методики вивчення ліричних та ліро-епічних творів Кобзаря, напрацьовані дослідником. Доведено, що ключові концепти авторського літературознавчого дискурсу – поет національної ідеї, елітарність поезії Т. Шевченка – та методичні доміанти запропонованої системи – психологічна підготовка до сприймання твору з використанням педагогічної риторики, метод прочитання «під мікроскопом», різнорівневі й різнотипні завдання – подані в навчальній книзі у вимірах рецептивної естетики та діалогічної взаємодії і співтворчості вчителя та учнів.

Ключові слова: *навчальна книга, Т. Шевченко, Г. Клочек, інтерпретація літературного твору, методика вивчення художнього твору в його жанрово-родовій специфіці, методи і прийоми шкільного аналізу поетичного твору.*

Минулий 2014 рік пройшов в Україні і світі під сигнатурою Тараса Шевченка. Його 200-ліття, що збіглося за часом зі складними процесами відстоювання територіальної цілісності нашої держави й розгортанням «гібридної» війни, спонукало українців ще чутливіше вслухатися в кожне Кобзареве слово, кожне речення, кожне пророцтво, найближчим з яких став для нас полум'яний імператив: *«Борітеся – поборете, / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава / І воля святая!»*

У цьому ювілейному році читацька спільнота по-особливому уважно зустрічала й книги про Кобзареву творчість, серед яких вагоме місце посіли дві розвідки високоавторитетного літературознавця й педагога, доктора філологічних наук, професора Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка Григорія Дмитровича Клочека – **«Шевченкове Слово: спроби наближення: збірник статей»** (Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 415 с.), номінована на Шевченківську премію 2015 р., і його ж посібник для вчителя **«Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтер-**

претація» (Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2014. – 382 с.). Обидві праці запрошують своїх читачів – науковців, і вчителів-словесників, і пересічних поцінувачів Кобзаревих слів – поміркувати над глибинними смислами поетичних шедеврів митця, «дійти до істинного Шевченка – дійти до його високої Правди через товсті нашарування ідеологічних стереотипів» [1, с. 6].

Зосередимося на характеристиці посібника Г. Клочека «Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація», оскільки він адресований цільовій аудиторії нашого часопису – учителям-словесникам, викладачам та студентам філологічних факультетів й учням старших класів, а отже, може стати важливою книгою для реалізації шкільної літературної освіти. Видання укладено за чинною програмою з української літератури, затвердженою Міністерством освіти і науки, і містить матеріал про життєтворчість Великого Кобзаря, що вивчається відповідно до історико-хронологічного принципу вибудови програми в 9 класі.

Посібник чітко структурований, складається зі вступу, 11 розділів та післямови. У **передмові** до видання **«Про концепцію та структуру цієї книжки: (замість вступу)»** автор, відповідаючи на поставлене в першому рядку запитання: *«Якою має бути книжка для вчителя-словесника?»*, дає короткі, але ємкі зауваги щодо її мети та побудови. Проф. Г. Клочек висловлює власне бачення розв'язання проблеми творення навчальної літератури для школи й запрошує інших до спільного пошуку відповіді та діалогу. Солідаризуємося з роздумами шановного Григорія Дмитровича про *функціональне спрямування сучасної книжки для вчителя-словесника й нагальну необхідність відмови від нещодавно популярних «рецептурних» методичних посібників, породжених «тоталітарною епохою з її «підсвідомим» прагненням усе унормувати, проінструктувати, звести до одного знаменника»* [1, с. 5]. Безсумнівно, такий підхід відійшов у минуле й не відповідає потребам сучасної шкільної літературної освіти, а також стилю професійної діяльності кваліфікованого вчителя літератури в незалежній Українській державі. Отож цілком логічним і правильним є висновок проф. Г. Клочека, що словесник має бути мислячим і готовим до творчого використання рекомендацій учених-літературознавців та методистів, а не скочуватися до сліпого копіювання й тиражування стереотипних рецептів.

Автор визначає мету своєї праці, що полягає в «прагненні допомогти вчителю-словеснику <...> донести до свідомості юних поколінь громадян України Шевченкову національну ідею – цей «огонь в одежі слова» [1, с. 6]. Водночас проф. Г. Клочек не менш важливим вважає завдання «відкривати для учня Шевченкове слово як слово високої художньої досконалості», а для реалізації цього необхідно відмовитися від тиражованих раніше кліше соціологізаторської критики: «мужик», «селянський поет». Підкреслюємо, що книжка «Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація» протистоїть поширеним у недавньому минулому фальсифікаціям поетичної спадщини Кобзаря, коли акцент робився на її «класовості» та «революційності» й навмисному замовчуванні інших ідейних граней його творчості.

Концептуальним осердям посібника є твердження проф. Г. Клочека, що **Тарас Шевченко – елітарний митець**, «кожна його поезія, що вивчається в школі, – шедевр словесного мистецтва. Тому важливо виховувати в сучасного учня здатність сприймати потужну художню енергію Шевченкової поезії» [1, с. 6]. Цілком погоджуємося з думкою авторитетного літературознавця й педагога, що поезія Великого Кобзаря – благодатний ґрунт і для формування національної свідомості молоді української генерації, і для виховання високоморальної особистості, і для зростання кваліфікованого читача.

Вважаємо достатньо аргументованим і методично доцільним алгоритм подачі навчального матеріалу, характерний для більшості розділів посібника, що втілюється в таких рубриках: 1) «Акцентування твору»;

2) «Методична концепція його вивчення»;

3) «До вступного слова вчителя»;

4) «Аналіз твору»;

5) «Запитання і завдання». Проф. Г. Клочек керується при цьому важливим правилом методики: тип, дидактична структура та методична підструктура уроку (ланцюжок навчальних ситуацій) прямо терміновані виучуванням на ньому літературним та літературознавчим матеріалом. Автор має сенс, наголошуючи, що «чітке бачення кінцевого результату змушує всі складові компоненти уроку «працювати» на його досягнення. І тоді урок стає цілісним, системно організованим,

а отже, й ефективним. Інакше отримуємо щось аморфне, слабо організоване, а тому й малоефективне» [1, с. 7]

Зміст кожного підрозділу посібника присвячено висвітленню навчального матеріалу з теми «Тарас Шевченко. Життя і творчість», що починається в 9 класі, при цьому охоплюються теми, починаючи від подій Кобзарєвого життя до аналізу найважливіших творів, що складають золотий канон шкільної шевченкіани.

Вважаємо доцільною запропоновану проф. Г. Клочеком рубрику «Акцентування», у якій стисло окреслюється обов'язковий для засвоєння учнями зміст та обсяг літературознавчого матеріалу й визначаються смислові акценти, що мають допомогти словеснику зорієнтуватися в індивідуальній читацькій інтерпретації та вибудові шкільного аналізу програмового твору. Автор посібника наголошує на обов'язковому дотриманні «золотої правила» методики – відшукування гармонійної відповідності «істинної проблематики твору з визначеним учителем акцентуванням» [1, с. 68]. При цьому він зазначає, що в минулі часи траплялося, що шкільна програма «не тільки називала твори для обов'язкового вивчення, а й фактично визначала акцентування, якого мав дотримуватись учитель, вивчаючи з учнями той чи інший твір. І часто пропоноване акцентування не збігалось з істинною проблематикою твору [1, с. 68]. Як приклад, проф. Г. Клочек наводить гіпертрофованій «класовий» підхід, що абсолютно домінував у шкільному аналізі «Катерини», за яким «не проглядалися всі інші проблеми, насичені вагомою загальнолюдською змістовністю» [1, с. 67]. Погоджуємося з думкою вченого, що натомість слід вияскравити загальнолюдську проблематику поеми – це проблему дівочої честі, відповідальності за материнство й батьківство; а також протиставлення двох протилежних національних й етичних світоглядів – українського та російського.

Не викликає заперечень і необхідність у напрацьованій методичній системі рубрики «Вступне слово вчителя», що пояснюється важливістю першого етапу вивчення художнього твору – підготовки до його сприймання. Проте вважаємо за доцільне змінити назву цієї рубрики на усталений в методиці термін – «Підготовка до сприймання твору», що точніше відповідає змісту навчальної діяльності учнів. Наші аргументи на користь такої заміни:

1) слово вчителя – це лише один з методів, через який може реалізуватися на цьому етапі настанова на вивчення літературного твору;

2) при підготовці до його сприймання вчитель-словесник може звернутися й до інших методів і прийомів навчальної діяльності, як-от історичного, історико-літературного, історико-культурного чи інших видів коментарю, різноманітних видів бесіди, постановки проблемного запитання, порівняння творів різних видів мистецтва, наприклад, літератури й музики, живопису, скульптури, театру тощо. До речі, у змісті багатьох розділів посібника зустрічаємо саме такі варіанти методичного вирішення організації підготовки учнів до сприймання літературного твору, а саме: історична довідка про Коліївщину перед знайомством з поемою «Гайдамаки» [1, с. 118-131]; історико-літературний коментар про осінь 1845 р. у житті Шевченка й постать його товариша Якова де Бальмена – перед вивченням «Кавказу» [1, с. 203-208]; зачитування фрагмента роману В. Дарди «Переяславські дзвони»; порівняння оди «До Мельпомени» Горация в перекладі М. Зерова з поезією О. Пушкіна «Памятник» («Я памятник себе воздвиг нерукотворный...»), перекладеною

українською мовою М. Рильським, – перед вивченням Шевченкового «Заповіту» [1, с. 257-258];

3) емоційна налаштованість на тональність Кобзаревго твору може здійснюватися за допомогою виразного читання його поезій, а також віршів української та світової шевченкіани, прослуховування аудіо-записів уривків музичних творів, пісень на слова Т. Шевченка, перегляду фрагментів кіно- й телефільмів, телепередач, мультимедійних презентацій тощо.

До позитивів рецензованої навчальної книжки відносимо й стиль викладу: відомий український літературознавець, глибоко шануючи вчителя-словесника, не викладає йому беззастережних істин, а запрошує до спільних роздумів, діалогу не тільки в герменевтичному колі «письменник (у даному випадку – Шевченко) – учитель – учень», а й радить активно залучати до цієї діалогічної взаємодії ще й літературознавців-дослідників Кобзаревго життя і творчості, зокрема численні статті І. Франка, відомі набутки шевченкознавців: «Тарас Шевченко – Грушівський. Хроніка його життя» О. Кониського, «Життя Тараса Шевченка» П. Зайцева, «Про життя і твори Тараса Шевченка» Б. Лепкого, «Т. Г. Шевченко. Біографія» В. Бородіна, Є. Кирилюка та ін., «Коментар до «Кобзаря». Поезії до заслання» Ю. Івакіна, праці І. Дзюби, «Етюди про поетику Шевченка» М. Коцюбинської, «Святим огнем...» В. Смілянської та ін.

Г. Клочек радить учителю також долучити до герменевтичного кола «Шевченко – учитель – учень – літературознавець» ще й матеріал художньо-документальних творів письменників, де художньо відображено постать Пророка України, – «Третя зустріч», «Шевченківський Петербург», «Літо перше», «Дума про огонь», «Шевченківський Київ» П. Жура; «Літа невольничі», «Все он изведет...» Л. Большакова; «За морями, за горами» А. Костенка та ін. Безсумнівно, що наблизитися до розуміння істинного Кобзаря неможливо без залучення свідчень його сучасників. Це детермінує значну увагу зображенню постаті Пророка України через призму мемуарної літератури, а саме «Спогадів про Тараса Шевченка». Проф. Г. Клочек справедливо зауважує: «Свідчення людей, що особисто спілкувалися з Шевченком, допоможуть побачити його «живим» у різних ситуаціях і з різних точок зору. У цьому – ще один крок у наближенні до Кобзаря» [1, с. 12-13].

Зміст посібника науково конкретний, повно висвітлює виучуваний літературний та літературознавчий матеріал, у поданні якого врахована рецепція, детермінована як потенційними можливостями вчителя-словесника, що має стати у своїй професійній діяльності дослідником, так і психолого-віковими особливостями учнів старшого підліткового віку, їхніми пізнавальними, читацькими, естетичними інтересами та захопленнями. Розкриваючи, наприклад, підготовку 9-класників до сприймання Шевченкової балади «Причинна», Г. Клочек підкреслює, що тут особливо важливо в нарисовій розповіді розкрити учням думки й почуття 23-річного Тараса-кріпака. Зробити це можна, застосовуючи різноманітні риторичні прийоми: 1) «ненав'язливого творення образу молодого Шевченка з таким розрахунком, щоб цей образ власне через вікову відповідність заімпонував учням 9-го класу» [1, с. 28]; 2) зіставлення проблем, які постали перед ним, з їхніми власними; 3) емпатійне сприймання сучасною юнною подій життя молодої людини, що стоїть перед вибором життєвої стратегії; 4) змалювання якомога реальнішого образу поета-початківця й відмова від канонізації й нанесення «хрестоматійного глядцю» на його портрет; 5) використання в розповіді

драматичних мікросюжетів, заснованих на «маятниковому принципі збудження уваги слухачів – свідомому коливанні настроїв від негативних до позитивних, що створює певну емоційну напругу з її наступною розрядкою» [1, с. 29]; 6) постановка проблемного запитання: «Чому Шевченко почав писати українською мовою, незважаючи на те, що покинув Україну ще в підлітковому віці?» [1, с. 30]; 7) накреслення дослідницьких завдань: «Знайти у фрагменті «Реве та стогне Дніпр широкий» сліди впливу балад Левка Боровиковського й Амвросія Метлинського» [1, с. 30]; 8) усне малювання та ін.

Рубрика «Аналіз Шевченкових творів» містить змістовний і цікавий учням історико-літературний матеріал, необхідний для глибокого розуміння ними виучуваного твору. До прикладу, перед розглядом «Причинної» подається розлогіий історико-культурний коментар про народження пісні «Реве та стогне Дніпр широкий», музику до якої написав учитель словесності Данило Крижанівський, а вперше виконав Марко Кропивницький у своїй п'єсі «Дай серцю волю – заведе в неволю» [1, с. 33-38]; аналіз поеми «Катерина» починається з мистецтвознавчого прочитання всесвітньо відомого полотна Рафаеля «Сікстинська мадонна» [1, с. 76] тощо.

На особливе схвалення заслуговує увага до поетики, ритмомелодики Шевченкових творів, ролі позасюжетних компонентів – назви, епіграфа, присвяти, пейзажу, портрета, що дає вчителю можливість методично грамотно скеровувати читацьку рецепцію учнів та аналітичний розгляд, максимально враховуючи етап літературного розвитку, на якому перебувають старші підлітки. Звісно, Шевченкове слово – незглибимий океан, і вчителю недоцільно прагнути до детального витлумачення кожного його рядка, образу твору, проте, спираючись на літературно-критичний матеріал, поданий автором посібника, мислячий словесник може самостійно накреслити ефективний шлях вивчення твору Кобзаря.

Рубрика «Запитання і завдання» виконує функцію надійної лоції, що прокладає маршрут подорожі у світ Шевченкової поезії. Тут домінують аналітичні, проблемні, дослідницькі запитання й завдання, які спрямовують учнів на вдумливе прочитання творів, їх глибоке осмислення в єдності змісту й форми. Наведемо деякі з них: «Чому саме Шевченко одним із перших у світовій літературі зумів написати твір із сильним антиколоніальним звучанням?» [1, с. 229]; «Чому в «Посланії» Шевченка поряд із гострими сатиричними випадками проти тогочасного панства часто звучать примирливі, навіть дружелюбні мотиви?» [1, с. 253]; «Які нові риси образу поета відкриває вам його «Заповіт»?» [1, с. 270]; «Як ви розумієте вислів «окрадена Україна»?» [1, с. 287] та ін.

Проф. Г. Клочек у своєму посібнику навчає шкільну молодь визначати компаративні зв'язки й проводити порівняння явищ вітчизняного та світового письменства, наприклад, «Які сюжетні відхилення від античного міфу про Прометея допустив Т. Шевченко у поемі «Кавказ»? Чим, на вашу думку, вони зумовлені?» [1, с. 229]; «Порівняйте поезії «Заповіт» Шевченка і «Пам'ятник» О. Пушкіна. Визначте спільні й відмінні моменти в цих поезіях» [1, с. 270] тощо. Автор навчальної книги пропонує також завдання на встановлення внутрішньопредметних зв'язків між творами Шевченка та інших українських письменників, а саме: «Прочитайте повість Г. Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана». Зробіть характеристику образів Катерини й Оксани. Учені не раз висловлювали думку про те, що Шевченко був обізнаний з рукописом повісті Г. Квітки-Основ'яненка

«Сердешна Оксана». Порівнюючи «Катерину» та «Сердешну Оксану», спробуйте виявити в поемі Шевченка моменти, які б засвідчували вплив повісті Квітки-Основ'яненка» [1, с. 109-110].

Особливо вітаємо й підтримуємо варіативність методичних рекомендацій, що уможливило альтернативність вибору вчителем одного з напрацьованих й апробованих на практиці вирішень навчальної проблеми або пошук ним свого власного рішення. Наприклад, автор посібника, аналізуючи поему «Гайдамаки», пропонує як оптимально ефективний послідовно-цілісний шлях аналізу, при цьому зауважуючи можливу доцільність проблемного шляху розгляду. Заслужують на схвалення також напрацьовані проф. Г. Клочком методичні поради для проведення уроку семінарського типу за цією поемою [1, с. 149-152]. Значущість цієї розробки посилюється в сучасних умовах становлення профільної школи, коли вчитель має перебудовувати навчальний процес на засадах поглибленого вивчення української літератури

Лейтмотивом у книжці звучать слова: «Цим учитель може скористатися на власний розсуд», «Здійснена інтерпретація може служити тільки матеріалом, користуючись яким учитель має можливість, виявивши творчий підхід, унести в цей образ якість додаткові риси» і т.і. Це – ознака високої довіри до інтелектуальної, літературознавчої й методичної спроможності сучасного словесника, його художньо-дослідницької компетентності, водночас – і велика відповідальність за кожне його слово, дібраний метод і прийом, тлумачення вершинних творів Великого Кобзаря.

Сутнісною рисою рецензованої навчальної книги є її сфокусованість на реалізації виховного потенціалу явищ мистецтва, як літератури, так і живопису. Творча спадщина Тараса Шевченка трактується в нерозривній єдності її літературної та художньої складових. Також автор часто вдається до мистецьких паралелей образів українського класика з творами митців національної та інших культур, зокрема «Катерини» й «Сікстинської мадонни» Рафаеля Санті, тієї ж «Катерини» та «Сердешної Оксани» Григорія Квітки-Основ'яненка, поеми «Кавказ» та однойменної симфонії-кантати С. Людкевича, Кобзарєвого «Заповіту» й «Пам'ятників» Горация та О. Пушкіна тощо.

На перший погляд, не зовсім характерним для жанру навчального посібника видається включення уривків стенограм уроків, на яких здійснювалась апробація напрацьованої проф. Г. Клочком методичної

концепції. Як знаємо, такі підтвердження проведеного дослідно-експериментального навчання є обов'язковим складником дисертаційних досліджень з методики навчання літератури. Проте ми підтримуємо ці «вкраплення» «живої» шкільної шевченіани, оскільки вони, по-перше, є переконливою ілюстрацією її дієвості, по-друге, оригінальним запрошенням учителя творити індивідуально-авторську методику, а також можливість прослідкувати за ходом думки більш досвідченого колеги.

Позитивним вважаємо також представлення в посібнику досвіду викладання Шевченкової творчості, що формувався в славетній Павлівській школі В. Сухомлинського, а саме цитування фрагментів з так званих «директорських книг» записів уроків, відвідуваних Василем Олександровичем. Григорій Дмитрович наголошує на однодумності з В. Сухомлинським «про відповідність засобів вивчення твору його смисловим, поетикальним, жанровим домінам», що забезпечує «гармонію (відповідність) між засобами інтерпретації твору та особливостями його художньої природи» [1, с. 200].

Насамкінець висловлюємо деякі побажання щодо оптимізації змісту й структури рецензованої книжки:

1) Доцільним було б уведення списку рекомендованих для опрацювання вчителем джерел.

2) Приймаючи ідею монографічного подання кількох останніх розділів книжки про Шевченкові твори як зразка їхньої поглибленої інтерпретації – «читання під мікроскопом», вважаємо доцільним їх доповнення рубрикою «Запитання і завдання», що було б логічним у дотриманні єдиного стилю посібника, а також допомогло б учителю провести аналіз віршів: «Садок вишневий коло хати», «Мені тринадцятий минало...», «У Великдень, на соломі...».

Загалом переконані, що посібник проф. Г. Клочка «Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація» (що є другим, доповненим після 1998 р. виданням) стане незамінною книжкою на методичній полиці вчителя-словесника, дороговказом для самостійного напрацювання ним інтерпретацій Кобзарєвих творів різних літературних родів і жанрів і підготовки до їх вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах різного типу.

Література

Клочек Г. Д. Поезія Тараса Шевченка : Сучасна інтерпретація / Г. Д. Клочек. – Т. : Навч. книга – Богдан, 2014. – 382 с.

Kutsevol O. Under the signature of Shevchenko: the problem of kobzar's poetry school study in the grygoriy clochek's manual "taras shevchenko's poetry: the modern interpretation"

The article deals with the structural and pithy filling of the Grygoriy Clochek's manual for a teacher "Taras Shevchenko's Poetry: the Modern Interpretation"; the conceptual bases of the methodology of Kobzar's lyrical and lyric-epic works study which the researcher has elaborated are examined. It is proved that the key concepts of the author literary discourse - the poet of the national idea, T. Shevchenko's poetry elitism - and the methodical dominants of the proposed system - the psychological preparation to the reception of the work using pedagogical rhetoric, reading method "under the microscope", the different levels and different types tasks - are given in the training book in measurements of the receptive aesthetics and dialogic interaction and co-creation of teachers and students.

Keywords: the training book, T. Shevchenko, G. Clochek, the interpretation of a literary work, the methodology of study a work of art in its genre and generic specifics, the methods and techniques of the poetry school analysis.